

CONTRA ELS LÍMITS

Les reescriptures
de la dictadura franquista

---

*Josep-Vicent Garcia Raffi, Marta López Vilar
i Ramon X. Rosselló (eds.)*

CONTRA ELS LÍMITS
LES REESCRIPTURES
DE LA DICTADURA FRANQUISTA

CONTRA ELS LÍMITS
LES REESCRIPTURES
DE LA DICTADURA FRANQUISTA

Josep-Vicent Garcia Raffi, Marta López Vilar
i Ramon X. Rosselló (eds.)

Aquest llibre s'ha publicat amb la col·laboració de la Conselleria d'Educació, Cultura, Universitats i Ocupació de la Generalitat Valenciana: Projecte CIAICO/2021/143 «Les relacions hipertextuals en la literatura catalana (1939-1983)».

Aquesta obra està sota una Llicència Creative Commons Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 Internacional.

© Dels textos: els autors, 2025

© D'aquesta edició: Publicacions de la Universitat de València, 2025

Coordinació editorial: Maite Simón

Maquetació: Celso Hernández de la Figuera

Disseny de la coberta: Celso Hernández de la Figuera sobre fons de Javier Hernández

ISBN: 978-84-1118-597-4

Dipòsit legal: V 2062-2025

Impressió: Safekat S.L.

ÍNDIX

PRÒLEG. (Re)escriure en temps d'exilis i censura o els glops amargs, <i>Josep-Vicent Garcia Raffi, Marta López Vilar i Ramon X. Rosselló</i>	9

I ESTUDIS SOBRE L'EXILI

«Dialogizar el exilio». El exilio republicano de 1939 y la transnacionalidad literaria <i>Fernando Larraz</i>	17
Exili i censura en la literatura catalana posterior a 1939: alguns casos de reescriptura <i>Lluís Agustí i Lluís Quintana Trias</i>	31
Odisseu com a representació de l'exiliat en la poesia catalana <i>Marta López Vilar</i>	47
Azorín en París (1936-1939): una poética del exilio <i>Francisco Fuster</i>	61
Reescriptures des de l'exili: de la lírica nàhuatl a l'obra poètica de Josep Carner <i>J. Àngel Cano Mateu</i>	73
«En el fondo todo seguía igual». La reinterpretación estético-ideológica de <i>Tirano Banderas</i> y <i>El Señor Presidente</i> en <i>Muertes de perro</i> (1958), de Francisco Ayala <i>Andrea Durán Rebollo</i>	87
La censura de <i>La lluna mor amb aigua</i> d'Agustí Bartra: arbitrarietat i expurgació moral <i>Josep-Vicent Garcia Raffi</i>	101

II ESTUDIS SOBRE LA CENSURA

Censura i resistència cultural valencianista a la revista <i>Pensat i fet</i> . El número perdut de 1946	
<i>Jesús Peris Llorca</i>	119
De <i>Madame Dillon</i> a <i>L'hereva de Dona Obdúlia</i> , de Llorenç Villalonga: les reescriptures d'una novel·la prohibida per la censura franquista	
<i>Pere Rosselló Bover</i>	131
Censura i reescriptura: d' <i>El cel no és transparent</i> a <i>La pluja als vidres</i>	
<i>Vicent Simbor</i>	147
L'impacte de la censura en <i>Raimon</i> de Joan Fuster	
<i>Xavier Hernàndez-i-Garcia</i>	159
<i>Il Braghettone</i> : col·lació entre les dues versions d' <i>Els Lluïsos</i> de Jordi Coca	
<i>Francesco Ardolino</i>	175
La censura en <i>De mica en mica s'omple la pica</i> , de Jaume Fuster	
<i>Gonçal López-Pampló</i>	187
La censura en el teatre independent valencià: cap a un teatre invisibilitzat o mutilat	
<i>Ramon X. Rosselló</i>	201
Pedrolo silenciàt: apunts de censura en passatges catalanistes	
<i>Joana Valentines Cuadrat</i>	215
Ratllats de vermell i disminuïts de lletra. L'expurgació moral en la narrativa de Manuel de Pedrolo	
<i>Carme Gregori Soldevila</i>	227
Estudi i acarament de les edicions censurades i restaurades de <i>Temps obert</i> , de Manuel de Pedrolo	
<i>Alex Moreno Mulet</i>	243
EPÍLEG. L'impacte de la censura franquista sobre la literatura catalana. Anotacions personals,	
<i>Gabriel Janer Manila</i>	255
AUTORIES	275

PRÒLEG

(RE)ESCRIURE EN TEMPS D'EXILIS I CENSURA

O ELS GLOPS AMARGS

*Josep-Vicent Garcia Raffi,
Marta López Vilar i Ramon X. Rosselló*

Ben mirat potser és preferible dir una mica ara que esperar a dir-ho tot el dia de demà, quan les circumstàncies ja seran unes altres [...]. Sigui com sigui, la nostra posició és poc envejable i sovint resulta que allò que hauria d'ésser una satisfacció –la publicació d'un llibre– es converteix en un glop amarg.

MANUEL DE PEDROLO,
Carta a Jordi Arbonès (27 de desembre de 1967)¹

El llibre que teniu a les mans és resultat del projecte d'investigació «Les relacions hipertextuals en la literatura catalana (1939-1983)», subvencionat per la Generalitat Valenciana amb el codi CIAICO/2021/143, el qual s'ha portat a terme entre 2022 i 2024. Aquest és la continuació d'un projecte anterior centrat en el període que va del Modernisme a 1939, tots dos sota la direcció de Carme Gregori, sobre una temàtica que ha tingut com a referent fonamental l'obra *Palimpsestes* (1982), de Gérard Genette.²

1. Fragment extret de l'*Epistolari Jordi Arbonès Manuel Pedrolo*, publicat el 2011 per Punctum i GETCC, a cura de M. Elena Carné (p. 37).

2. Anteriorment, aquest equip investigador ja comptava amb experiència en un tipus concret d'hipertextualitat, la denominada ironia hipertextual, treballada en els projectes previs dedicats als usos de la ironia en la literatura contemporània, en línia: <<https://www.uv.es/ironialitcat/>>.

Aquest segon projecte sobre la hipertextualitat, a més d'articles i monogràfics per a diferents revistes,³ ha donat lloc a tres llibres, el primer dels quals ha estat *Escriure és reescriure. Anàlisi i testimonis en la literatura actual* (Editorial Tirant Lo Blanch, 2023), a càrrec dels col·legues Francesco Ardolino, Carme Gregori, Gonçal López-Pampló i Pere Rosselló. Editat per Xavier Hernández-i-Garcia i Gonçal López-Pampló, tenim *En altres paraules. La intermedialitat en la literatura catalana contemporània* (Edition Reichenberger, 2024), amb el qual s'ha ampliat l'àmbit estricte de la hipertextualitat cap a altres arts i altres metodologies.

En aquest tercer llibre, i atenent el període en què s'emmarca el projecte, l'objecte d'estudi s'ha dirigit a les reescriptures literàries que foren condicionades pel context de la Guerra Civil i la dictadura franquista, amb una doble línia d'investigació. Així, hi trobareu divuit capítols en els quals, per una banda, s'analitza l'abast de les tises de la censura i els resultats literaris que se'n deriven en obres de qualsevol gènere (poesia, narrativa, teatre o assaig), amb estudis que s'acosten a les versions mutilades imposades per la censura en relació amb els textos originals, que en alguns casos han estat recuperats editorialment o que romanen a arxius personals o com a part dels expedients de censura. En aquest sentit, l'Archivo General de la Administración (AGA) d'Alcalá de Henares té una presència rellevant al volum, ja que és la gran base de dades de la censura franquista i, per tant, una part de les investigacions recollides han partit de la consulta dels seus expedients. Per una altra banda, hi ha capítols dedicats a hipertextualitats vinculades a l'experiència de l'exili, que en certs casos tenen com a base les cultures dels països de destinació dels escriptors exiliats, on trobem versions de mites, obres o temes de les cultures dels llocs d'acollida incorporats a la literatura dels exiliats.

Així doncs, exili i censura esdevenen els dos eixos vertebradors d'aquest llibre, al qual fan aportacions la majoria dels membres del projecte d'investigació, tant de la Universitat de València (Àngel Cano, Josep-Vicent Garcia Raffi, Carme Gregori, Xavier Hernández-i-Garcia, Gonçal López-Pampló, Ramon X. Rosselló i Vicent Simbor) com d'altres universitats (Francesco Ardolino, Marta López Vilar, Lluís Quintana –acompanyat per Lluís Agustí– i Pere Rosselló). Alhora, hem volgut incorporar-hi estudis d'altres investigadors que s'han acostat a aquest camp en la literatura catalana, com Àlex Moreno i Joana Valentines; que provenen d'altres àrees

3. Respecte als monogràfics, a hores d'ara s'han publicat «Versions d'autor: una reescriptura personal» a *Catalonia*, 32 (2023); «El trencadís de la paraula: reescriptures en la literatura contemporània i actual», a *Quaderns de Filologia. Estudis Literaris*, 29 (2024), i «Hypertextual writings in Catalan Literature (1939-1983)», a *Interlitteraria*, 29-2 (2024). Es troba en premsa «Prácticas de reescritura en la literatura catalana contemporánea», a *Revista Chilena de Literatura* (2025).

d'investigació, com Francisco Fuster o Jesús Peris Llorca, o que han centrat els seus treballs en escriptors de llengua espanyola, com Fernando Larraz, figura rellevant en els estudis sobre censura i exili, o Andrea Durán. A més, i per tancar el llibre, s'ha buscat el testimoni directe d'un escriptor que va patir els efectes de la censura en la seua obra, com és el cas del mallorquí Gabriel Janer Manila.

Comencem amb una primera part en què les experiències de l'exili i les relacions entre exili i censura són el centre d'atenció. Larraz, partint del concepte de «dialogizar el exilio» de Francisco Caudet, aborda l'evolució de la literatura de l'exili, des del discurs nacionalista dominant en els primers anys fins a la introducció de problemàtiques i temes dels països d'acollida. Aquesta evolució, segons l'autor, fa de l'exili una oportunitat de crear un canó alternatiu a partir d'aquesta literatura que oferí una mirada a l'alteritat. Per la seua banda, Agustí i Quintana analitzen els mecanismes de reescriptura en obres d'exiliats confrontades amb la censura franquista: Lluís Nicolau d'Olwer, Pere Calders, Odó Hurtado i Artur Bladé Desumvila. Es constaten prohibicions totals, parcials, procediments de reescriptures a partir d'eliminacions sense i amb esmenes, i incorporacions forçades alienes als autors, entre d'altres.

López Vilar exposa com la figura homèrica d'Odisseu ha estat representació literària i de pensament en la poesia catalana de l'exili. La seua investigació se centra en els llibres *Món d'Ulisses* (1947), de Mercè Rodoreda, *Elegies de Bierville* (segona edició de 1949), de Carles Riba, i *Odisseu* (1953), d'Agustí Bartra. L'heroi homèric serà, doncs, un transsumpte de la recerca del sentit, de la pàtria perduda i de l'absolut no només des d'un punt de vista poètic, sinó també vital i metafísic.

El capítol de Fuster descriu com Azorín, després de marxar a l'exili parisenc arran del colp d'estat de 1936, escriu *Espanoles en París* (1939), nascut de les seues col·laboracions periòdiques amb el diari *La Prensa*, de Buenos Aires. L'autor fa una anàlisi del context de l'escriptura de l'obra i del plantejament d'una poètica de l'exili tan característica de l'autor valencià. A continuació, Cano presenta la creació, durant el anys d'exili de Josep Carner, d'uns textos d'inspiració mexicana. Específicament, se centra en els «Temas de la lírica nàhuatl», que són variacions de quatre poemes nàhuatls, amb l'objectiu d'analitzar les traduccions de Carner del nàhuatl/espanyol al català i l'exercici de reescriptura per incorporar-les al seu llibre *Absència*.

L'estudi de Durán Rebollo exposa com, després de la tragèdia de la guerra i l'exili, els exiliats representen diferents sistemes dictatorials des de l'estètica de Valle-Inclán i de les novel·les de dictador. En concret, l'autora s'ocupa de la influència de *Tirano Banderas* (Valle-Inclán) i *El Señor Presidente* (Miguel Ángel Asturias) en la novel·la *Muertes de perro*, de Francisco Ayala.

Finalment, Garcia Raffi té com a cas d'estudi *La lluna mor amb aigua*, d'Agustí Bartra, escrita a Mèxic, on l'autor va estar exiliat durant tres dècades. La novel·la va rebre una expurgació moral que afectava especialment els passatges de sexualitat explícita i determinades paraules. La reedició posterior no va incloure totes les supressions censores, i per això el lector actual encara no pot accedir a la lectura completa de l'obra original en català. En canvi, l'edició espanyola de 1973 no va ser censurada perquè ja s'havia autoritzat la importació de la mexicana.

La segona part d'aquest volum se centra en diferents obres i publicacions marcades per la censura i l'autocensura. Comencem amb un cas ben singular, el de la revista *Pensat i Fet*, fundada el 1912, que es convertiria en un espai de resistència cultural valencianista durant la postguerra. De fet, és la primera revista publicada en català després de la Guerra Civil, tot i que el contingut no era només festiu i satíric. La publicació va resistir pressions fortes, això sí, que conduïren a la no publicació del número de l'any 1946. Peris Llorca tracta d'establir el context d'aquest número inexistent i de plantejar una hipòtesi a partir d'algun indici, si més no, sobre els inicis del treball d'edició.

Amb Pere Rosselló ens n'anem a les diverses transformacions de la novel·la *Mme. Dillon*, de Llorenç Villalonga, fins a convertir-se en *L'hereva de dona Obdúlia o Les temptacions*, tot centrant-se en la influència que la censura va tenir en aquestes reescriptures, especialment en les que l'autor va realitzar a mà sobre un exemplar del llibre editat el 1937 i que no aconseguí obtenir l'autorització de la censura.

Simbor ens porta a un altre cas en què la censura sobre una obra va generar una reescriptura tan transformadora com per crear un nou text amb un altre títol i extensió. Es tracta de la novel·la *El cel no és transparent*, de Maria Aurèlia Capmany. Després que fou prohibida per la censura el 1949, l'autora començà un treball de reelaboració del text fins a l'any 1963, en què fou publicada amb el títol de *La pluja als vidres*. Simbor estudia el procés incessant de reescriptura hipertextual que va concloure amb aquest nou text, que literàriament és més fluïx que el primer. Una altra manera d'assistir al poder destructor que va exercir la censura.

Hernández-i-Garcia s'endinsa en el terreny de l'assaig. Així, el 1964, l'editorial Alcides va encarregar a Joan Fuster un llibre sobre Raimon per a la col·lecció «Biografies populars». L'editorial, tot i les retallades de la censura, va voler publicar-lo. Malgrat les supressions, el volum va tenir èxit i, durant els anys seixanta i setanta, Fuster rebé diverses ofertes per a elaborar una nova biografia o reeditar l'existent. Fins al 1987, però, no va donar el seu consentiment per a recuperar el llibre dins una antologia del seus escrits sobre Raimon, on es van restituir els passatges censurats.

Per la seua banda, Ardolino ens presenta una anàlisi de les versions de la novel·la *Els Lluïsos*, de Jordi Coca. Aquestes són la de 1971 i la de 1995, amb el títol *Un d'aquells estius (Els Lluïsos)*. La primera versió mostra que l'aparell censor va ser permissiu ja que es limità a algunes esmenes puntuals, sobretot lligades a referències eròtiques o a l'ús de mots vulgars. Malgrat això, la segona versió sí que és resultat de canvis molt més profunds, els quals centren l'interés d'Ardolino.

La censura actuà sobre els textos amb conseqüències imprevisibles de reescriptura, moltes vegades per expurgació de tot tipus com ara dels paratextos previstos en l'edició d'una obra, com és el cas de *De mica en mica s'omple la pica* (1972), de Jaume Fuster. La censura dels paratextos va conduir a la supressió d'un discurs paral·lel sobre la dimensió política de la novel·la policíaca, segons destaca López-Pampló en el seu estudi. En aquesta obra, com en altres, tots els fragments censurats no han estat restituïts en edicions posteriors.

Situats en l'àmbit teatral, Ramon Rosselló ens aproxima a l'impacte que la censura va tenir en l'activitat d'alguns dels grups més destacats del teatre independent valencià, com ara El Rogle i el Grup 49. A més, analitza alguns casos concrets, com el de l'espectacle *Mort el gos, queda la ràbia* (1978), de L'Entaulat Teatre, així com les diferències entre les dues edicions d'*Homenatge a Florentí Montfort*, de Josep Lluís i Rodolf Sirera.

Per acabar aquest segon bloc, comptem amb tres treballs sobre l'obra de Manuel de Pedrolo, un dels escriptors més perseguits per la censura. Valentines comenta passatges significatius censurats per motius polítics exclusivament catalanistes en tres obres (*M'enterro en els fonaments*, *Els elefants són contagiosos* i *Viure a la intempèrie*), a través dels quals il·lustra quins subtemes resultaven víctimes potencials i evidència com la censura afectava allò que l'autor pretenia transmetre.

Gregori planteja que el contingut sexual va ser un dels aspectes més mutilats, fins i tot més que la crítica social o política en algunes obres, des d'una investigació centrada en l'expurgació moral imposada per la Direcció General de Informació i les conseqüències literàries que se'n deriven en tres novel·les: *Cendra per Martina*, *M'enterro en els fonaments* i *Si són roses, floriran*. En tercer lloc, Moreno analitza el recorregut editorial de les obres del cicle novel·lístic *Temps Obert* que van publicar-se censurades durant el franquisme i que van ser restaurades als anys vuitanta i noranta. Així mateix, exposa els resultats obtinguts de la revisió dels mecanoscrits enviats al Ministerio de Información y Turismo durant la dictadura i dels informes de censura que van fer-se.

Tanquem el volum amb un recorregut per l'experiència amb la censura de l'escriptor Gabriel Janer Manila, centrada en l'edició d'algunes novel·les de finals

dels anys seixanta i primers setanta. Es tracta de *L'Abisme* (1969), *El Silenci* (1970), per a la qual Llorenç Villalonga escriví un pròleg que l'editor no s'atreví a publicar, o *Han plogut panteres* (1971), retocada per Jaume Vidal Alcover i Maria Aurèlia Capmany amb la intenció que el director de l'editorial Nova Terra no s'alarmàs amb les qüestions de sexe. Finalment, l'autor repassa els avatars judicials a què es va veure sotmés pel Jutjat d'Ordre Públic a causa d'uns fragments de *L'agonia dels salzes* (1973).

Amb totes aquestes aportacions hem volgut aprofundir en el coneixement d'una realitat que, si bé ja no forma part del present dels nostres autors i autores, continua demanant atenció i cura si és que volem completar les biografies de textos i llibres nascuts durant el període franquista. Així, junt amb el treball ja dut a terme per investigadors de les diferents literatures de l'Estat, amb la publicació d'aquest llibre –per a nosaltres un glop reparador– ens sumem a la tasca de deixar constància dels complexos processos d'escriptura i d'edició que van viure els escriptors contra uns límits imposats durant massa anys. Uns límits contra la llibertat d'expressió i de creació, al costat de molts altres límits i fronteres que van haver de patir; uns límits que, malauradament, no sempre formen part només del passat dels pobles i de les llengües en aquest segle XXI.

En aquest recull d'articles s'estudien les reescriptures literàries que foren condicionades pel context de la guerra civil i la dictadura franquista, amb una doble línia d'interés. Així, de la mà d'investigadors de diferents universitats, hi ha capítols en què s'aborda l'abast de les tises de la censura i els resultats literaris que se'n deriven, amb estudis que s'acosten a les versions mutilades per la censura en relació amb els textos originals –alguns recuperats editorialment i d'altres en arxius personals o com a part dels expedients de censura. Hi comptem, també, amb capítols dedicats a hipertextualitats vinculades a l'experiència de l'exili, que en certs casos presenten com a base les cultures dels països de destinació dels escriptors, on trobem versions de mites, obres o temes de les cultures dels llocs d'acollida incorporats a la literatura dels exiliats. La llista d'autors estudiats és àmplia: Josep Carner, Carles Riba, Agustí Bartra, Mercè Rodoreda, Llorenç Villalonga, M. Aurèlia Capmany, Joan Fuster, Manuel de Pedrolo, Jordi Coca, Jaume Fuster, Rodolf Sirera, Manuel Molins... Per tancar el llibre, recollim el testimoni d'un escriptor, el mallorquí Gabriel Janer Manila, que ens relata, de primera mà, els efectes de l'aparell repressor franquista en la seua trajectòria.